

GENESE FEUDALISMU V RUSKU VE SVĚTLE
UČENÍ J. V. STALINA O ZÁKLADNĚ
A NADSTAVBĚ

Dějiny dávných východních Slovanů a Kyjevské Rusi byly jedním z velkých tematických okruhů, ke kterým se B. D. Grekov po celý život pracel, vypracovává se neustále s novými výsledky bádání o jejich problematice a prohlubuje jejich poznání vlastní badatelskou prací. Jeho prvním souhrnným zpracováním historie Kyjevské Rusi byla kniha Feodalnyje otnošenija v Kijevskom gosudarstve (Feudální vztahy v kyjevském státě) z r. 1935. Rozhojněna o nové kapitoly, objevila se znovu r. 1936 a 1937. Stejně tak i každé z dalších vydání (r. 1939, 1944 a naposled r. 1949), v nichž vyšla s názvem Kijevskaja Rus' (Kyjevská Rus), přináší nové výsledky autorova bádání a znamená další rozšíření a zpřesnění našich vědomostí o řadě klíčových problémů i detailních otázek nejstarší ruské historie.

Také v posledních letech života se B. D. Grekov nejednou pracel k této problematice. R. 1952 se z podnětu vynikajících prací J. V. Stalina O marxismu v jazykovědě znovu zamyslel nad počátky feudalismu na Rusi v práci Genезis feodalizma v Rossii v svetle učeniija J. V. Stalina o bazi se i nadstrojke (Genese feudalismu v Rusku ve světle učení J. V. Stalina o základně a nadstavbě). Připojujice tuto zajímavou a podnětnou studii k českému vydání Kyjevské Rusi, jsme naplněni hlubokou lítostí, že je posledním slovem velkého historika o problematice dávné ruské minulosti, které je věnována velická část jeho bohatého životního díla.

Redakce

vání rodových vztahů a kdy se rodila třídní společnost se svou nadstavbou.

Nyní je naším úkolem probrat jedno z období nejobtížnějších pro studium dějin východoslovanské společnosti. Potíže plynou z toho, že toto období je velmi skoupě osvětleno prameny. Máme k dispozici prameny písemné, lingvistické a archeologické. Písemné a lingvistické údaje jsou již dávno dobře známy a v plné míře též využity v pracích našich historiků. Avšak pro svou úryvkovitost a neúplnost nemohou vytvořit ucelenou představu o složitém procesu utváření a dozrávání feudalismu.

Tu přichází historikovi na pomoc archeologie, jejíž význam za posledních desetiletí nesmírně vzrostl. Archeologické výzkumy, poskytnuté stále nový a nový materiál, neobyčejně rozšířily náš obzor při studiu nejstarších historických osudů východního Slovanstva. Archeologie již sehrála ohromnou úlohu ve vývoji naší vědy a vyplnila mnohé mezery a „bílá místa“ v našich představách o geni feudalismu na Rusi. V budoucnu archeologie bude mít nepochybně ještě větší úlohu.

V současné době se historická věda musí při studiu nejstarších období dějin národů opírat o pevný základ archeologických výzkumů. Úspěchy naší archeologie umožnily ukrajinským archeologům V. Dovženkovi a M. Brajčevskému vytyčit naléhavý požadavek nové periodisace dějin staré Rusi. Nikoli náhodou poznamenávají, že otázku podstaty kyjevského státu IX.—X. stol. a sociální organizace východních Slovanů té doby nebylo možné správně vyřešit do té doby, dokud věda neměla k dispozici fakta o vývoji staroslovanské společnosti v předcházejícím, t. zv. antském období (II.—VII. stol. n. l.)²

Ohromný význam archeologických údajů pro studium nejstarší minulosti naší země je zřejmý. Zeela zřejmá je i nezbytnost prozkoumat tyto údaje ve světle marxistické teorie.

Mocným podnětem k nové theoretické interpretaci celé řady historických problémů, zvláště problému genese feudalismu v Rusku, byla klasická práce J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“.

Učení J. V. Stalina o základně a nadstavbě umožňuje nově vyložit všechny shromážděný materiál (archeologický i nearcheologický), umožňuje novým způsobem zkoumat staré období našich dějin a zvláště novým způsobem vyložit problematiku genese feudalismu na Rusi.

² Voprosy istorii, roč. 1950, č. 8, str. 68.

Mýšlenky vyslovené J. V. Stalinem v práci „O marxismu v jazykovědě“ a zvláště myšlenky o základně a nadstavbě znovu nutí historiky promyslet, zpřesnit a přezkoumat mnohé ve svých pracích. Ve světle učení J. V. Stalina o základně a nadstavbě musí historikové SSSR revidovat otázku genese feudalismu.

Pro zkoumání tohoto dávného období dějin naší vlasti jsou theoretické vývody zvláště závažné, protože máme velmi málo historických pramenů, charakterisujících dobu vytváření feudálních vztahů.

Když badatel přistupuje k řešení této otázky, musí mít především jasnou představu o podstatě feudalismu. Slechtická a buržoasní historiografie buďto existenci feudalismu v Rusku zcela popírala, nebo rozuměla pod pojmem feudalismus určité uspořádání právních vztahů, odpovídajících feudální rozdrobenosti. V tomto případě byl počátek feudalismu na Rusi spojován se vznikem politické rozdrobenosti.

Teprve v pracích klasiků marxismu-leninismu, kteří vytvořili učení o sociálně hospodářských formacích, se dostalo otázky o podstatě feudálních vztahů skutečně vědeckého řešení. J. V. Stalin podal klasické vymezení feudálního řádu: „Za feudálního řádu je základem výrobních poměrů feudálovu vlastnictví výrobních prostředků a jeho neúplné vlastnictví nad člověkem, který pracuje ve výrobě — nevolníkem, jež feudální pán už nesmí zabít, může ho však prodat nebo koupit. Kromě feudálního vlastnictví existuje rolníkovo a řemeslníkovo individuální vlastnictví výrobních nástrojů a jeho soukromé hospodářství založené na osobní práci.“¹

Není vždy snadné stanovit přesné chronologické rozmezí ve vytváření té či oné společensko-ekonomické formace, zvláště jde-li o nejstarší období dějin národů, kdy probíhal vleký proces dozná-

¹ Dějiny VKS(b). Stručný výklad, Svoboda, Praha 1950, str. 129.

Mýšlenky vyslovené J. V. Stalinem v práci „O marxismu v jazykovědě“ a zvláště myšlenky o základně a nadstavbě znovu nutí historiky promyslet, zpřesnit a přezkoumat mnohé ve svých pracích. Ve světle učení J. V. Stalina o základně a nadstavbě musí historikové SSSR revidovat otázku geneze feudalismu.

Pro zkoumání tohoto dávného období dějin naší vlasti jsou theoretické vývody zvláště závažné, protože máme velmi málo historických pramenů, charakterisujících dobu vytváření feudálních vztahů.

Když badatel přistupuje k řešení této otázky, musí mít především jasnou představu o podstatě feudalismu. Slechtická a buržoasní historiografie buďto existenci feudalismu v Rusku zcela popírala, nebo rozuměla pod pojmem feudalismus určité uspořádání právních vztahů, odpovídajících feudální rozdrobenosti. V tomto případě byl počátek feudalismu na Rusi spojován se vznikem politické rozdrobenosti.

Teprve v pracích klasiků marxismu-leninismu, kteří vytvořili učení o sociálně hospodářských formacích, se dostalo otázky o podstatě feudálních vztahů skutečně vědeckého řešení. J. V. Stalin podal klasicke vymezení feudálního řádu: „Za feudálního řádu je základem výrobních poměrů feudálovu vlastnictví výrobních prostředků a jeho neúplné vlastnictví nad člověkem, který pracuje ve výrobě — nevolníkem, jež feudální pán už nesmí zabít, může ho však prodat nebo koupit. Kromě feudálního vlastnictví existuje rolníkovo a řemeslníkovo individuální vlastnictví výrobních nástrojů a jeho soukromé hospodářství založené na osobní práci.“¹

Není vždy snadné stanovit přesné chronologické rozmezí ve vytváření té či oné společensko-ekonomické formace, zvláště jde-li o nejstarší období dějin národů, kdy probíhal vleký proces dozní-

¹ Dějiny VKS(b). Stručný výklad, Svoboda, Praha 1950, str. 129.

vání rodových vztahů a kdy se rodila třídní společnost se svou nadstavbou.

Nyní je naším úkolem probrat jedno z období nejobtížnějších pro studium dějin východoslovanské společnosti. Potíže plynou z toho, že toto období je velmi skoupě osvětleno prameny. Máme k dispozici prameny písemné, lingvistické a archeologické. Písemné a lingvistické údaje jsou již dávno dobře známy a v plné míře též využity v pracích našich historiků. Avšak pro svou úryvkovitost a neúplnost nemohou vytvořit ucelenou představu o složitém procesu utváření a dozrávání feudalismu.

Tu přichází historikovi na pomoc archeologie, jejíž význam za posledních desetiletí nesmírně vzrostl. Archeologické výzkumy, poskytnuté stále nový a nový materiál, neobyčejně rozšířily náš obzor při studiu nejstarších historických osudů východního Slovanstva. Archeologie již sehrála ohromnou úlohu ve vývoji naší vědy a vyplnila mnohé mezery a „bílá místa“ v našich představách o genezi feudalismu na Rusi. V budoucnu archeologie bude mít nepochybně ještě větší úlohu.

V současné době se historická věda musí při studiu nejstarších období dějin národů opírat o pevný základ archeologických výzkumů. Úspěchy naší archeologie umožnily ukrajinským archeologům V. Dovženkovi a M. Brajčevskému vytyčit naléhavý požadavek nové periodisace dějin staré Rusi. Nikoli náhodou poznamenávají, že otázku podstaty kyjevského státu IX.—X. stol. a sociální organizace východních Slovanů té doby nebylo možné správně vyřešit do té doby, dokud věda neměla k dispozici fakta o vývoji staroslovanské společnosti v předcházejícím, t. zv. antiském období (II.—VII. stol. n. l.)²

Ohromný význam archeologických údajů pro studium nejstarší minulosti naší země je zřejmý. Zcela zřejmá je i nezbytnost prozkoumat tyto údaje ve světle marxistické teorie.

Mocným podnětem k nové theoretické interpretaci celé řady historických problémů, zvláště problému geneze feudalismu v Rusku, byla klasická práce J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“.

Učení J. V. Stalina o základně a nadstavbě umožňuje nově vyložit všechny shromážděný materiál (archeologický i nearcheologický), umožňuje novým způsobem zkoumat staré období našich dějin a zvláště novým způsobem vyložit problematiku geneze feudalismu na Rusi.

² Voprosy istorii, roč. 1950, č. 8, str. 68.

V tomto článku chci probrat fakta již dobře známá a rovněž prozkoumat výsledky nových výzkumů pod zorným úhlem učení J. V. Stalina o základně a nadstavbě.

Můžeme probádat, používající dosud známých pramenů, proces formování feudální základny a vzniku feudální nadstavby? Ano, můžeme, budeme-li zkoumat archeologické údaje a údaje písemných pramenů ve světle učení J. V. Stalina o vzájemném působení základny a nadstavby.

Pokládám za prospěšné připomenout faktickou stránku věci už proto, že byla kvůli apriorní myšlence pomocí umělých pramenoznaleckých výkladů občas přehlížena a pomíjena. Avšak fakty, Mnohů nám říci ještě více, prozkoumáme-li je ve světle pozoruhodných Stalinových výroků o základně a nadstavbě.

Co je nám známo? Za prvé jsou nám známy, hlavně z archeologických údajů a částečně i z písemných pramenů, základní etapy sociálního vývoje Slovanů, zvláště východních, během prvního tisíciletí naší éry. Přibližně do V. stol. prožívalo Slovanstvo stadium rozvíteného rodového zřízení, ačkoliv již v této době byly prvky rozkladu tohoto řádu zjevné. Archeologický průzkum kultury „pohřebních polí“ (jejímž nositeli byly zvláště kmeny Poljanů, Severjanů, Volyňanů, Uličů, Bužanů, Bílých Čorvatů atd.) umožnil B. D. Rybakovi^{2a} učinit řadu závažných a zajímavých pozorování. U Slovanů tohoto údobí převládá orba a usedlé dobytčářství. Slované žijí v opevněných osadách. Zároveň lze pozorovat vývoj řemesla a směny, na jihu zaznamenáváme budování obranné linie.

Archeologické výzkumy severnějších oblastí naší země poskytují neobyčejně zajímavý materiál pro dané období. Prof. P. N. Tretjakov objevil rodovou osadu Berezňaky, která se již stala známonou daleko za hranicemi naší země. Tato osada pochází z III. a IV. stol. naší éry.

Za druhé: Zásluhou prací našich archeologů B. A. Rybakova, P. N. Tretjakova a jiných známe i osady z pozdější doby. Jsou již poněkud jiného typu, sídlíště již nejsou opevněna. Vedle neopevněných vsnic lze pozorovat opevněná sídla jednotlivých bohatých lidí. Je nám zcela lhostejné, z jakého stavebního materiálu jsou tato sídla zbudována. Pro nás je závažné znát jejich

^{2a} *Istoria kultury drevnej Rusi, Moskva-Leningrad 1951, I, str. 78—181, 315—369, 397—416. — Viz též Rybakov, Remeslo drevnej Rusi, Moskva 1948. (Pozn. red. — F. H.)*

účel. A uhodnout jej není těžké. Je to bohatý a politicky silný vlastník půdy, vládnoucí mase selského obyvatelstva. Opevňuje své sídlo, protože ví, že okolní lid má k němu nepřátelský poměr. Tyto neopevněné osady a opevněná sídla vládnoucí vrstvy jsou známy archeologům přibližně od VII. stol. naší éry.

Za třetí: Nepochybujeme, že jsou to sídla-hrady především bohatých vlastníků půdy, poněvadž dobře víme, že naše země byla v té době zemědělská, a činíme z toho nesporný závěr, že za těchto okolností se muselo objevit soukromé vlastnictví především půdy a že se též skutečně objevilo.

Za čtvrté: Víme, že bohatí vlastníci půdy se bezprostředně nezabývali produktivní prací, že na ně pracovala čelěd, t. j. otroci a rolníci — smerdové, kteří se stali různými způsoby závislími. Smerdy byli v předtřídní společnosti nazýváni svobodní lidé vůbec. V třídní společnosti se ocitli na spodním stupni „společenského žebříku“, t. j. pod bojary. Tato these je dokázána materiálem, sebraným filology.

Za páté: Je nám známa úroveň kultury našich předků ve IV. až VIII. století. B. A. Rybakov ukázal s naprostou přesvědčivostí stav této kultury ve své známé knize „Remeslo drevnej Rusi“. Údaje o značně vysoké kultuře té doby plně souhlasí s archeologickým zkoumáním sociálního vývoje východního Slovanstva. Obzvláště závažné jsou závěry B. A. Rybakova o značích kněžského a bojarského vlastnictví X.—XII. stol. Podle mínění B. A. Rybakova lze stopy takových znaků zámožných lidí sledovat od VI.—VII. stol.

Z prací B. A. Rybakova, V. I. Ravdonikase a jiných víme, že vznik měst na Rusi se vztahuje k době VII.—VIII. stol. Avšak to znamená, že se již projevil protiklad mezi městem a vesnicí, t. j. přechodná doba „od kmenového zřízení k státu“.³ Je to výsledek oddělení „řemeslné práce a obchodu od práce zemědělské“.⁴

Všechna tato fakta, která se poměrně nedávno stala běžnými v naší vědě a která někdy, ovšem bezúspěšně, bývají předmětem diskusí, nám dává archeologie. Tato fakta nám skvěle pomáhají pochopit i zprávy našich písemných pramenů. Máme jich málo a jsou dosti různorodé (arabské, byzantské, římské, gotské a naše ruské, bohužel dosti pozdní a zdaleka ne hojné).

O čem nás zpravují písemné prameny? Jordanis (autor z VI. stol.) podává zprávu o událostech IV. stol., která již svědčí o pro-

³ *K. Marx a B. Engels, Spisy, rus. vyd. sv. IV, str. 40.*

⁴ *Tamtéž, str. 12.*

cesu rozkladu rodového zřízení u Slovanů. Jordanis vypráví, že za boje Antů s Ostrogoty, který probíhal se střídavým štěstím, vůdce Ostrogotů Vimitar nakonec r. 574 zvítězil a zajal vůdce Antů Bože zároveň s jeho syny a 70 stařešinami. Toto svědectví nás zpravuje o tom, že se u Antů již ve IV. stol. objevovali silní vojenští náčelníci, kteří rozšířili svou moc, ne-li na všechny Anty, tedy při nejmenším na jejich značnou část. Bož byl dobře znám na Rusi i později. Zná ho i „Slov o pluku Igorově“.

Je nepochybné, že doba byzantských výprav byla spojena se značnými sociálními přesuny uvnitř slovanské společnosti. V VI. stol. se v pramenech již objevuje odkaz na existenci národa „Ros“. Autor, podávající tyto zprávy (Pseudo-Zachariáš), zdůrazňoval mohutné tělesné proporce příslušníků tohoto národa a poukazyval na to, že „Rosi“ dávají přednost pěšimu šiku před jízdám („koně je neunesou pro jejich tíhu“).

Jiný autor VI. stol., byzantský historik Prokopios Caesarejský, nám podává všestrannější zprávy o politickém a sociálním životě Slovanů. Prokopios uvádí, že u Slovanů a Antů „všechn život a zákony jsou rovné“, že nejsou podřízeni jednomu vládci, ale „žijí v demokracii“.

Prokopios rovněž uvádí i některé typické detaily o náboženství Antů. Z nich vyplývá, že Antové znali jediného boha Peruna, tvůrce blesků, vládce nade vším. To nám říká, že již v VI. stol. nebyli Antové v primitivním stadiu sociálního a duševního vývoje, ale že již dosáhli poměrně vysoké úrovně. První dvě stádia ve vývoji náboženských představ (totemismus a kult rodových bohů) byly v VI. stol. pro Anty již minulou etapou.

Máme všechny předpoklady domnívat se, že Prokopios líčí Slovaný a Anty v období tak zvané „vojenské demokracie“, kdy ozbrojený lid, organizovaný podle určitého pořádku, vystupoval za vedení svých vůdců proti Byzantsku. Všechny tyto zprávy umožňují tvrdit, že „vojenskou demokracii“ Prokopios u Slovanů zachytil nikoli v počátečním, nýbrž v konečném stadiu její existence.

Závažné zprávy o sociálním životě Slovanů přináší Maurikios Strategos, byzantský vojenský spisovatel VI. stol. Mluví o zvláštním postavení zajatců u Slovanů. Maurikia zřejmě udivovalo neobvyklé — v jeho očích — zacházení Slovanů se zajatci. Psal: „Ty, kteří jsou u nich v zajetí, nedrží v otroctví, jak je tomu u jiných národů, neomezenou dobu, ale neohraničující (trvání zajetí) určitou lhůtou, dávají jim na vybranou: chtějí-li se za určitý výkup vrátit

titi domů, nebo zůstatí tam, (kde jsou), jako svobodní a přátelé“. Je nepochybné, že postavení zajatce u Slovanů se radikálně lišilo od osudu zajatce v Byzanci. Zde se nestával otrokem, nicméně pokusy zadržet zajatce až do obdržení výkupu svědčí o tom, že uvnitř slovanské společnosti již byly sociální elementy, připravené využít pobytu zajatce pro své zájmy.

A tak zprávy o činnosti vůdce Antů Bože ve IV. stol., svědectví o společenském a politickém zřízení Slovanů v VI. stol., zprávy o stavu jejich náboženských představ, zprávy o boji Slovanů s říší Byzantskou a o válečných nájezdech na Balkán, za kterých Slované vystupovali jako vážná vojenská síla, která se ukázala způsobilou ovládnout dobře opevněné pevnosti Byzantinců, všechny tyto údaje písemných pramenů, srovnány s objevy sovětských archeologů, nabývají nyní pro nás hlubšího smyslu.

Značně rozšiřují naše představy o sociálním a politickém životě východních Slovanů této doby i arabské prameny. Zprávu Maršúho (IX. stol.) o existenci politického svazu Slovanů na Volyni v VI. stol. potvrzuje i ruský letopis. Podle svědectví jiných arabských autorů vzniklo přibližně v VIII. stol. na území východní Evropy několik státních útvarů, již zralejších a pevnějších než politická organisace na Volyni v VI. stol. Těmito státními útvary byly Kujavija, Slavija a Artanija, přímí předchůdci rozsáhlého staroruského státu. Existence těchto politických útvarů má nepřímé potvrzení v nejstarší arabské mapě východní Evropy, která se nám zachovala. Je velmi pravděpodobné, že na území východní Evropy v údobí od VI.—VIII. stol. vznikaly i jiné politické útvary, jejichž existenci můžeme zatím jen předpokládat.

Zdá se, že „Povest' vremennych let“ potvrzuje takový předpoklad zprávou o zvláštních knížetstvích u Poljanů (kde panovali „držali... knjaženije“ Kyj, Šček, a Choriv, a pak jejich potomci) a rovněž odkazem na existenci podobných knížetství i v jiných východoslovanských zemích (...v Dřevanech [Drevljanech] měli svá knížata a Drevoviči [Dregoviči] svá, a Slované svá v Novgorodě [v Novgorodě]). Toto legendární vyprávění obsahuje v svém jádře bezpochyby prvky reálné historické skutečnosti.

Tyto politické organisace, které vznikly na základě růstu majetkové a politické nerovnosti, napomáhaly dalšímu upevnění hospodářských a politických posic pozemkové aristokracie.

A tak studium archeologických údajů a písemných pramenů (byzantských a j.) a jejich správný theoretický výklad nás vede nutně k závěru, že jednotlivá svědectví poměrně pozdních ruských

pramenů („Ruská Pravda“, letopis, kde jsou uvedeny smlouvy s Řeky a j.) se mohou vztahovat nejenom k X.—XII. stol., ale i k době podstatně ranější. Přistupujíc k těmto ruským pramenům, víme již, že před jejich vznikem ušel již ruský národ dlouhou cestu ve svém vývoji, že jeho úspěchy na této cestě byly již velmi značné a že tedy tyto prameny jsou nejen podkladem pro studium ruské společnosti X.—XII. stol., ale mohou a musí být využity při analýze ranějších údobí dějin staré Rusi.

Obrovský význam pro chápání procesu utváření třídní feudální společnosti má „Ruská Pravda“ a především její nejstarobylější část.

Historické kořeny „Ruské Pravdy“ tkví v daleké minulosti. Již Prokopios Caesarejský v VI. stol. zaznamenal, že Slované a Antové mají „všechn život a zákony rovné“. Zjistěte není důvodů chápat pod těmito „zákony“ „Ruskou Pravdu“, avšak je nezbytné přiznat existenci jakýchsi norem, podle kterých probíhal život Antů a které si zapamatovávali znalci obyčejů a jež se uchovávaly rodovou vládou. Ne nadarmo ruské slovo „zakon“ přešlo k Pečeněhům a bylo u nich běžné v X. stol. Lze s určitostí říci, že krevní msta byla na příklad v té době známa a byla přijata — i když v omezené formě — do „Ruské Pravdy“, kde žila až do svého zákonného zrušení v XI. stol.

Netřeba pochybovat o tom, že se rodová občina se svými obyčejí v procesu rozkladu, který probíhal pod vlivem vývoje instituce soukromého vlastnictví půdy, změnila v občinu sousedskou s určitým okruhem práv a povinností. Tato nová občina našla odraz v „Ruské Pravdě“. Sotva asi lze pochybovat o tom, že se ve východoslovanské společnosti dosti záhy objevil soud a určitý systém soudních důkazů. Jsou to t. zv. „ordalie“, t. j. zkouška vodou a železem. Tento jev se také odrazil v „Ruské Pravdě“.

Praxe peněžitých výkupů, která postupně vystřídala mstu, má také dávný původ. Ačkoliv se všechny tyto momenty tak či jinak odrazilily v zkoumané zákonodárné památce, neurčují nicméně hlavní obsah „Ruské Pravdy“.

Velmi zajímavé jsou články, které charakterisují sociální postavení „mužů“ v staroruské společnosti. Lze říci, že „mužové“ jsou středem pozornosti nejstarobylější „Pravdy“. Tito „mužové“ žijí v choromech obklopeni služebnictvem; nepřerušují styk se selskou občinou. Tyto choroby mohou být srovnány s těmi opevněnými sídly, která jsou dobře známa našim archeologům. „Mužové“ vládnou majetkem, který lze koupit a prodat. Jsou s to platit za zabítí,

rány a osobní urážky. Oni jsou i zřejmě vlastníky půdy. „Mužové“ jsou ozbrojeni a často používají zbraní.

A zároveň se v „Pravdě“ setkáváme i s čeledí závislou na svých pánech, která zbíhá, po které se různým způsobem pátrá a která se navrácí k pánům; čeledín se někdy opovází „udeřit svobodného muže“ s risikem, že bude zabít, bude-li jeho přestupek odhalen. Součástí této čeledi, jak uvidíme níže, byli nejen otroci, ale i občaníci — rolníci, kteří padli do feudální závislosti. Můžeme sledovat různé projevy sociální nerovnosti; zvláště mnoho hovoří nejstarší „Pravda“ o dluzích. Celá tato „Pravda“ je dostatečně archaická, ale rodového zřízení již zde není.

Velmi závažné a zajímavé dokumenty nám uchovala naše znaná „Pověst vremenných let“, sestavená počátkem XII. stol., která však do sebe pojala starší letopisné pověsti z XI. stol. Je sama o sobě prvořadým pramenem, svědčícím o vysoké úrovni kultury Kyjevské Rusi, uchovala nám velmi cenné dokumenty — smlouvy Rusi s Řeky. Tyto smlouvy jsou velmi výrazným svědectvím významného mezinárodního postavení staroruského státu. Jsou čtyři: z roku 907, 911, 944 a 972. Pro nás jsou v daném případě obzvláště důležité první tři.

Je zcela zřejmé, že se smlouvy uzavíraly mezi dvěma státy, že na Rusi byla již mocná třída, která měla zájem na uzavírání smluv. Byli to „veliká knížata“, „jasní bojaři“ a „mužové“. Ti všichni jsou pod vládou kyjevského knížete.

Smlouva z r. 944 umožňuje stanovit, kdo jsou tito „muži“, určit jejich materiální základnu a stupeň pevnosti jejich hospodářského a politického postavení. V této smlouvě je výčet posílů, poslaných do Cařihradu k uzavření smluv, jakož i jména oněch mocných a urozených osob, v jejichž jménu byli poslové vypravěni.

Nyní již nemusíme pochybovat, že všichni tito urození a plnou mocí pověření „muži“ byli velkými vlastníky půdy. A co je pro nás nyní zvláště důležité zdůraznit, byli vlastníky půdy ne od věčejška, ale měli svou dlouhou historii, upevnili se již ve svých votčinách. O tom svědčí třeba ta skutečnost, že po smrti hlavy rodiny do čela takového urozeného domu se staví jeho žena (na př. Predslava, Slandra). „Ruská Pravda“ toto postavení potvrzuje: „Co na ni (ženu — B. Gr.) muž vložil, toho je i paní“ (Troický opis, článek 95). Totéž vidíme i v „Polské Pravdě“ (v tak zv. „Knize obyčejového práva polského“, v odst. XXI.) a v jiných slovanských památkách XIII. stol.

Svědčí to o ustálenosti těchto dvorů šlechty, dvorů ve smyslu

nejen hospodářském, ale i ve smyslu souhrnu lidí pod vládou svého pána. Tak tomu bylo na samém počátku X. stol. Bezpochyby taková situace existovala i dříve.

Na štěstí „Pověst vremenných let“ ve svém vyprávění dává nám velmi cenné zprávy o pozemkové držbě knížat, o existenci jejich dvorů — hradů, o osazenstvu na těchto dvorcích. „A vesnice její (kněžny Olgy) Olžiči též potud jest“ (Lavrenfjevský letopis k r. 947). Výšgorod byl Olžiným „*gradem*“, t. j. hradem. Ji, kněžně Olze, patřila vesnice „*Budutina ves*“. Kniže Vladimír Svjatoslavič věnoval své ženě Rognědě usedlost na břehu řeky Lybedi („*posadil ji na Lybedi, kdež nyní stojí víska Predslavino*“) atd.

Nemůže být ani nejmenších pochyb o tom, že tato fakta jsou skutečným pokračováním dějin držby půdy na Rusi, dějin, které počaly velmi dávnou, od okamžiku vzniku soukromého vlastnictví půdy a rozpadu rodových vztahů. Avšak kromě těchto ojedinelých faktů, nezanechávajících v nás žádných pochyb, máme i jiná sdělení téhož letopisu, možno říci zobecnujícího rázu.

Autor Počátečního svodu („*Načalnyj svod*“), který se dostal do prvního Novgorodského letopisu, dělí historii Rusi od nejstarších dob do XII. stol. na dvě období. První období se jeví autoru pro ruskou zemi šťastnějším, protože vládnoucí třídy nevykořisťovaly lidové masy tak intenzivně a krutě. Druhé období, současně autoru, je jím charakterizováno jako období naplněné „*nenasytností*“ vládnoucích tříd, což přivedlo pohromy: „*Pro naši nenasytlost přivedl na nás bůh pohany a dobytek náš, dědiny naše i majetek jsou jejich*.“* Bohatství šlechty nazývá autor „*bohatstvím nespravedlivě nabytým*“. Z toho se nabízí zcela přirozený závěr, že „*skoty*“ (dobytek), „*sela*“ (vsi) a „*imenija*“ (statky) existovaly nejen v době sestavení letopisu a uzavření smluv s Řeky, ale již mnohem dříve.

Máme tedy důvod spatřovat existenci prvních příznaků soukromého vlastnictví půdy přibližně v VI.—VII. stol. K téže době můžeme vztahovat i vznik pozemkové šlechty, t. j. privilegovaných vlastníků půdy, kteří vykořisťovali cizí práci.

Pro náš úkol nestačí jen vědet o existenci velkého pozemkového vlastnictví a o skutečnosti vykořisťování cizí práce. Je třeba přezkoumat otázku, koho vlastně vykořisťovali ruští velcí vlastníci půdy VIII.—XI. stol. Na tom či onom řešení této otázky závisí

* „*Za naše nenasytstvo navel bog na ny poganyja; a i skoty naši i sela naši i imenija za temi sut.*“

i určení společensko-ekonomické formace celé slovanské společnosti daného období.

Máme před sebou velmi závažný a zároveň obtížný problém. Lze jej řešit jen tehdy, přihlídneme-li k celé složitosti vnitřních sociálních procesů, které probíhaly ve slovanské společnosti, uvědomujeme si přitom stav výrobních sil slovanských národů této doby a rovněž majíce v patnosti celoevropské historické prostředí a zvláštní meznárodní situaci, v níž žili a vyvíjeli se východní, jižní a západní Slované.

Při rozboru všech těchto problémů nesmíme zapomínat na známé theoretické Engelsovy these: „*Otroctví je první formou vykořisťování, vlastní antickému světu; po ní přichází nevolnictví ve středověku a námezdní práce novější doby. Jsou to tři velké formy práce, které jsou příznačné pro tři epochy civilizace*.“⁵

Dobře víme, že historicky první formou vykořisťování člověka člověkem bylo vykořisťování otroka. Tak tomu ostatně bylo i v nejstarším období dějin ruské společnosti. To však ještě není vyřešením celé otázky. Existence otroků v dané společnosti nás ještě neopravňuje určovat charakter společensko-ekonomické formace. Problém tkví v tom, stala-li se otrocká práce u Slovanů základem výroby.

Engels, který velmi pozorně studoval germánskou společnost raného období, dospěl k závěru, že Germáni, nehlédě na přítomnost značného počtu otroků, „*nedospěli k vyvinutému otroctví... k antickému pracovnímu otroctví*“.⁶ Je nepochybné, že tato Engelsova these se vztahuje ve stejné míře i na všechny slovanské národy.

Jaké jsou tedy příčiny toho, že Germáni a Slované minulí stádium otrokářské formace? Engels přímo poukazoval na to, že za jednu z příčin tohoto jevu je nutno pokládat „*barbarství*“ Germánů, jejich občinové zřízení. Přitom je třeba mít na zřeteli, že úroveň výrobních sil u Slovanů v období vzniku tříd a vzniku raných států (VI.—IX. stol.) byla vyšší než úroveň výrobních sil, která existovala kdysi v antických otrokářských zemích — poměrně vysoká úroveň zemědělské techniky (v VI.—IX. stol.) u Slovanů činila práci otroka málo výhodnou a nerentabilní.

Engels zdůrazňoval nutnost prozkoumání společenských procesů u „*barbarů*“ a v římském imperiu v těsné souvislosti a vzájemné podminěnosti. Stavěl proti světu „*barbarů*“ s jejich obci-

⁵ *B. Engels, O původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu, str. 167, Svoboda, Praha 1948.*

⁶ *Tamtéž, str. 149.*

novým zřízením, jemuž patřila budoucnost, otrokářskou společností vnitřně se rozkládající a odsouzenou k zániku.

Rádce se thesemi Engelsovými, musíme zkoumat spolužití těchto dvou světů v dialektické vzájemné souvislosti a vzájemném působení. Jen tak pochopíme, proč „barbari“, kteří bojovali s římským imperiem a vyhráli posleze tento boj, nešli a nemohli jít po téže cestě společenského vývoje, která v této době již přivedla otrokářský Řím k tak smutnému konci, k úplnému rozpadu.

Masy utlačeného prostého římského lidu, pozorující společenské vztahy u sousedních „barbarů“, zřejmě dávaly přednost prostším a spravedlivějším formám života „barbarů“ před svými vlastními. Masy prostého římského lidu se obracely k „barbarskému“ světu, jako by jejich vlastní země byla obsazena nepřitelem (jak se vyjádřil Prokopios Caesarejský, který pod pojmem „barbari“ rozuměl především Slované).

V době, kdy římská říše, založená na otrokářském způsobu výroby, se rozkládala zevnitř, „barbari“ se s úspěchem vyvíjeli a sjednocovali proti společnému nepříteli — římským otrokářům. Největší národové, t. j. všichni „barbari“, ukazuje s. Stalin, „se sjednotili proti společnému nepříteli a jako smršť vyvrátili Řím“.⁷

Barbari ovšem nevyvrátili vnitřně podzemletou římskou otrokářskou říši proto, aby na jejích rozvalinách vytvořili nový otrokářský řád. „Barbari“ tu rozvinuli a nastolili nevolnickou formu závislosti, mírnější než otroctví, která již existovala v jejich vlastní formu, „která stojí... vysoko nad otroctvím“⁸, již vděčí Evropa za ohromný krok vpřed, nehledě na to, že „barbarský“ způsob života byl v některých směrech primitivnější než „civilisovaná“ otrokářská římská společnost.

Slované, kteří přišli na byzantské území, nebyli by našli základnu pro dorozumění s lidovými masami, trpícími režimem otrokářského státu, kdyby sami byli bývali otrokáři a nesli na svých praporech otrokářská hesla.

Je nám nyní jasné, co spojovalo Slované s lidovými masami Byzance. Jasně o tom svědčí byzantský „Zemědělský zákon“, který vznikl v VIII. stol., kdy — podle vyjádření Konstantina Porfyrogenneta — se Balkánský poloostrov „poslovanštil“. Tento proces spočíval nejen v tom, že Slované ovládali balkánské území, ale i v tom, že se na Balkáně ujal slovanští formy společenského

⁷ J. V. Stalin, Spisy sv. 15, str. 286.

⁸ B. Engels, O původu rodiny... str. 141.

života i slovanští jazyk. Ale to se mohlo stát jedině za předpokladu, že masy domácího, neslovanického obyvatelstva sympatizovaly s těmito formami. „Zemědělský zákon“, vydaný v říši byzantské v souvislosti s rozšířením Slovanů a možná i jiných barbarů, je v tomto směru velmi zajímavý. Stojí tu před námi srovnatelná selská občina. Svou existenci vzkřísila již zanikající byzantskou občinu. „Místní občiny“, píše sovětský byzantolog, „které byly ještě nedávno ve stavu hlubokého úpadku, rozkvetly novým životem v souvislosti se slovanickou kolonizací VI.—VII. stol.“⁹

Vše nasvědčuje tomu, že otrokářství nejen nevládlo ve slovanští společnosti v VI.—VIII. stol., ale že Slované byli aktivními bojovníky s otrokářstvím, čímž na svou stranu získali lidové masy otrokářských zemí.

Je tedy nepřijatelnější a všem našim poznatkům nijak neodporuje názor, že na velkých statech ruské šlechty, o nichž se mluví ve smlouvách s Reky, nepřevládalo vykořisťování otroků, ale „směrdu“. Proto je třeba nutně uznat, že tyto vojtěchy byly organizovány feudálním způsobem.

Představíme-li si celý proces v historické skutečnosti, řídíce se marxistickým chápáním podstaty rodového zřízení, jeho rozpadu a zrodu feudálních vztahů, tu plně pochopíme, proč V. I. Lenin pokládal za možné, že nevolnictví existuje na Rusi už od IX. stol.

*

Stejně se nemýlíme, tvrdíme-li, že počínaje IX. stol. lze v každém případě hovořit o existenci feudálního způsobu výroby na Rusi a že lze hovořit o zformování feudální základny.

V těchto podmínkách byl zcela zákonitým jevem vznik poměrně nevelkých státních útvarů Kujavije, Slavije a Artanije (v 2. pol. VIII. až IX. stol.) a potom i vytvoření rozsáhlého staroruského raně feudálního státu.

Vládnoucí třída, která se v této době zformovala, měla zájem na vytvoření silného státu — zbraně třídní nadvlády vlastníků půdy. „Základna je hospodářský řád společnosti v dané etapě jejího vývoje. Nadstavba — to jsou politické, právní, náboženské, umělecké, filosofické názory společnosti a jim odpovídající politické, právní a jiné instituce.

⁹ J. Lipsicová, Vizantijskoje krestjanstvo i slavjanskaja kolonizacija, Vizantijskij sbornik, str. 142, Moskva 1945.

Každá základna má sobě odpovídající nadstavbu.¹⁰

Není pochyby o tom, že neveliké státy, vzniklé v VIII.—IX. stol., které se o něco později spojily v rozsáhlý staroruský stát, byly již feudální nadstavbou.

Feudální nadstavba, která vznikla na podkladě feudální základny, „sama se stává obrovskou aktivní silou, aktivně napomáhá své základně, aby se formovala a upevnila, činí všechna opatření k tomu, aby pomohla novému řádu dorazit a zlikvidovat starou základnu a staré třídy“.¹¹

Učení J. V. Stalina o základně a nadstavbě nám umožnilo zkoumat pod novým zorným úhlem celé předkyjevské období, kdy dozrávala a formovala se základna, období velikého staroruského státu, kdy se feudální nadstavba stala „obrovskou aktivní silou“, kdy aktivně napomáhala zformování a upevňování své základny, a konečně období feudální rozdrobenosti, kdy se již v plné a konečné míře projevily výsledky činnosti této nadstavby.

Vyzbrojení učení J. V. Stalina o základně a nadstavbě můžeme si přenesněji a hlouběji než dříve představit dlouho trávající vývoj východoslovanské společnosti, představit si složitou dějinnou cestu staroruského státu, od knížete Kujavije po Vladimíra, od knížete Jaroslava po Vladimíra Monomacha.

Silný stát v čele s kyjevským knížetem, který měl k dispozici mocenský aparát, velké vojsko, které mělo zabezpečovat splnění dobře známých funkcí: držet vykorisťovanou většinu na uzdě a zároveň hájit hranice a ovládnout nová území, nezbytná vládnoucí třídě k rozšíření sféry vykorisťování.

Dobře víme, že vnitřní i zahraniční politika kyjevských knížat byla podřízena právě těmto úkolům. Na pomoc feudálnímu státu přišla i církev. Stát aktivně pomáhal pozemkovým vlastníkům zlikvidovat zbytky prvobytně pospolného řádu, pomáhal podrobit svobodné ještě obcíničky moci feudálů.

Formování a upevňování feudální základny sloužila i taková závažná nám dochovaná zákonodárná památka, jako je „Ruská Pravda“. Je třeba zdůraznit, že tento obsažený sborník východoslovanských či ruských zákonů se vytvářel dlouhou dobu a odrazí stopy vývoje ruské společnosti za mnohá staletí.

„Ruská Pravda“ se skládá ze tří částí. Její prvá, nejstarší část, není datována a na základě srovnání některých článků s objevy

¹⁰ J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, sborník „Sovětská diskuse o základních otázkách jazykovědných“, Praha, Rovnost 1951, str. 185.

¹¹ Tamtéž str. 186.

sovětských archeologů může se vztahovat, jak bylo již řečeno, k VII.—VIII. stol.

Druhá část „Ruské Pravdy“ je datována Jaroslavovou smrtí a poradou jeho synů, kteří sestavili novou „Pravdu“ na základě staré a vnesli do ní řadu změn i novot. To je v polovině XI. stol.

Třetí část je převážně produktem zákonodárné činnosti Vladimíra Monomacha, který přišel do Kyjeva v souvislosti se známým povstáním městského a selského obyvatelstva r. 1113.

Zadíváme-li se do všech tří částí „Ruské Pravdy“, tu není těžké zpozorovat, jak se po etapách vyvíjí ruská společnost, jak zřejmě odumírají přežitky rodového zřízení, jak intenzivně probíhá proces feudalisace společnosti, jak feudální nadstavba pomáhá zformovat a upevnit feudální základnu.

„Ruská Pravda“ je zákonem feudálním. Hájí zájmy vládnoucí třídy feudální společnosti, t. j. velkých vlastníků půdy, zabezpečovala jejich práva na půdu a na zeměděle — rolníky na této půdě usídlené, které tehdy nazývali smerdy.

„Ruská Pravda“ zaznamenává mnoho závažných detailů ze života jak vyšších tříd společnosti, tak i dolních vrstev. Můžeme vejít do sídla feudálů, uvidět jeho hospodářství, bezprostředně na něm závislé výroby různých kategorií (smerdy, rjadovíce a chology), můžeme poznat, jak a za jakých podmínek pracují tyto lidé, jak těžko se jim žije, jak laciné je cenění jejich život.

Víme, že vztah smerdů k feudalisaci společnosti nebyl pasivní. Vstupující na cestu boje s třídou feudálů, smerdové — jak nás zpravuje letopis — se často chápali zbraně. Jsou nám známa velká protifeudální povstání staroruských rolníků. Taková povstání probíhala v letech 1068—1071 a r. 1113. Avšak rolníci bojovali proti svým pánům i jinými méně nápadnými, avšak systematicky působícími prostředky: zaorávali panské meze, brali panskou družbu a domácí zvířata, jindy zabíjeli panské správce. Všechny tyto formy třídního boje sedláků proti jejich feudálům se odrazily v „Ruské Pravdě“. Vládnoucí třída pozemkových vlastníků — feudálů odpovídala na toto jednání rolníků surovými tresty, avšak někdy byla nucena uchýlit se k uhybání a dočasným kompromisům. „Ruská Pravda“ plnou měrou odrazila tuto politiku vládnoucí feudální třídy. Tak vidíme, že staroruské zákonodárství pomáhalo feudální základně zformovat a upevnit se.

Vidíme, že se nadstavba skutečně změnila v obrovskou aktivní sílu. Stát v osobě velkého knížete kyjevského pomáhal bojarstvu rozdváním půdy k upevnění a rozšíření bojarské nadvlády nad

rolníky, t. j. konec konců napomáhal k přetvoření staré bojarské vojtěny v panství. Měnila se přítom i forma vykořisťování rolníků na velkých majetcích seniorů.

Jestliže v IX.—X. stol., částečně i v XI. stol., při nejmenším v první pol. XI. stol., vojtěmík vykořisťoval čeled (k níž náleželi otroci, rjadoviči a smerdové) cestou primitivní renty v úkonech, kdy čeled pracovala bezprostředně na pána a pod jeho dozorem (nejčastěji pod dozorem jeho správců), tu senior začal dostávat všechno nezbytné od masy na něm závislých rolníků převážně ve formě úroku, t. j. ve formě naturální renty.

Tento přechod k naturální rentě pokládal Marx zajev pokrokový, maje na zřeteli i úlohu nadstavby. Měnila se forma vykořisťování, pokračoval všeobecný nástup feudálů proti svobodným rolníkům za aktivní podpory státu. V XI. stol. to vyvolalo vlnu lidových protifeudálních povstání. Avšak feudální stát se již natolik upevnil, že našel v sobě sílu udusit tato povstání a v míře ještě větší upevnil nadvládu feudálů nad rolníky. Bojar se stával seniorem, vládcem nad svými poddanými, „suzerénem“ vůči svým družiníkům.

Růst místních výrobních sil vytvořil předpoklady vzniku a rozvoje nových hospodářských a politických center, konkurentů „matky ruských měst“ — Kyjeva. Nezbytnost upevnit moc nad místními rolníky, vystupujícími se zbraní v ruce proti feudálům, kteří na ně doléhali, vyvolávala potřebu, aby státní moc byla přebudována a aby byla zorganizována moc místní. Tyto okolnosti ještě více zesilovaly nezávislost šlechty a vedly k rozdrobení staroruského státu.

Růst šlechtických panství, rozšíření šlechtických práv na půdu a na rolnické obyvatelstvo na této půdě usdlé (tak dobře ukázané v kazatelské literatuře kyjevského období), t. j. dosažení těch cílů, kterým napomáhal stát Igora, Svjatoslava a Vladimíra, učinily starou státní formu nepotřebnou. Nyní šlechta vytváří novou státní formu, napomáhající dalšímu růstu politické nezávislosti místních magnátů. Tak se v důsledku rozdrobení staroruského státu vytvářejí jednotlivá knížetství. Příznaky tohoto rozčlenování státu se staly patrnými již na samém začátku XI. stol. (počinání Jaroslava v Novgorodě). Tento jev se stal úplně zřejmým v polovině XI. stol. Nadstavba sebrála aktivní úlohu v dalším vývoji feudální základny a změny v základně se pak zase projevíly v samotné nadstavbě. Ve zkoumaném období se udály závažné změny i v organizaci ozbrojených sil. Vyzrávání a formování feudální základny

a vznik feudální nadstavby v IX. stol. nutně ovlivnily organizaci vojska ve státě.

Je nám známa organizace ozbrojených sil v období vojenské demokracie. Je to ozbrojený lid, organizovaný vojenským způsobem podle desetinného systému. Avšak jestliže v tomto období vojenské demokracie vojsko a lid tvořily jeden celek, tu se vznikem tříd a raně feudálního státu se funkce a povstavení vojska změnily. Ovšem formou ozbrojené síly raně feudálního staroruského státu v lečems navazovaly na organizaci vojska v období vojenské demokracie. V dobách Olega, Svjatoslava a Vladimíra značná část ohromného vojska se ještě skládala ze svobodného rolnického a městského obyvatelstva. V pramenech tyto vojenské „útvary“ jsou nazývány „voji“. Scházely se podle potřeby. V podstatě však všechny ozbrojené síly země tohoto období — družina, voje, pomocné oddíly — byly součástí státního aparátu. Sociální určení tohoto vojska, přestože po stránce formální souviselo s vojskem přechozích období, bylo jiné. Bylo onou silou, která pomáhala vládnoucí třídě uskutečňovat funkce raně feudálního státu.

Před staroruským státem Olega, Svjatoslava a Vladimíra stály ohromné úkoly jak vnitropolitického, tak i mezinárodního rázu, k jejichž uskutečnění bylo silné a početné vojsko nezbytností. V té době známé skutečnosti, že kyjevská knížata měla možnost mobilisovat a ozbrojit velké množství venkovského a městského obyvatelstva, je nutno spatřovat obrovskou aktivní úlohu nadstavby — úlohu silného raně feudálního staroruského státu.

Avšak proces další feudalisace východoslovanské společnosti, urychlený aktivní činností feudální nadstavby (zesílený vzrůst feudálního vlastnictví půdy, podrobení stále větších mas rolnického obyvatelstva feudálům atd.) se zákonitě projevil i na stavu staroruského vojska.

Upevnění bojarů v jejich hospodářských a politických pozicích probíhalo paralelně se zmenšováním počtu svobodných smerdů. Dřívější vojenský řád, založený na tom, že vojenskou službu konali osobně svobodní smerdové, se stal již nemožným. Veliký kníže kyjevský již nemohl vyzbrojit na státní účet velké vojsko.

Vojenskou sílu ve formě družin si vydržovali bojari. Je pocho-pitelné, proč Vladimír Monomach nemohl rozkázat, ale musel předsvědčovat knížata a bojary, aby spojili své vojenské síly k pochodu na Polovce. Nemohl již konat pochody tak, jak je uskutečňovali Oleg, Igor, Svjatoslav a Vladimír. Jestliže tito měli k dispozici velké vojenské síly a vedli při pochodech proti Byzancí

desítky tisíc ozbrojených lidí, sebraných na rozkaz kyjevského knížete, tu Vladimir Monomach v r. 1097 musel počítat s novým politickým řádem, s novou formou organizace vojenských sil.

Ozvalo se a bylo uzákoněno nové heslo „každý (z knížat — B. G.) nechť má svou otčinu“. Každý z knížat se svými vasaly disponuje i vlastními ozbrojenými silami.

Cím objasnit tak zřejmou změnu v nadstavbě? Zajisté tím, že proběhly změny v samotné základně, t. j. v hospodářském zřízení společnosti.

V období IX.—XI. stol. prožila Kyjevská Rus dvě etapy, jimž odpovídaly dvě různé formy státního zřízení. Odpovídaly změnám, které nastaly v základně.

Můžeme pokládat staroruský stát po obě tato období jeho dějin za feudální? Můžeme, protože souhrn výrobních vztahů, který tvoří hospodářskou strukturu společnosti, t. j. její základna, zůstává ve své podstatě po celou dobu feudální: vykořisťování závislých rolníků je typické pro celé toto období. Rostou kádry závislého rolnictva, pod moc pozemkového vlastníka se dostávají nové vrstvy rolníků, mění se forma vykořisťování závislého rolnictva. Začíná mít převahu naturální renta. Ale „přeměna renty v úkonech v rentu naturální, zkoumáme-li jev s hospodářského hlediska, nic nemění na podstatě pozemkové renty“.¹²

* * *

Přesvědčili jsme se, že proces zrání a vzniku feudalismu v Rusku je proces dlouhý, který se vyvíjel po etapách, jejichž stopy se nám podařilo objevit.

Nové archeologické údaje a svědectví písenných památek (arabských, byzantských a zvláště ruských), probádané ve světle stalinového učení o základně a nadstavbě, umožňují VI.—VIII. století v dějinách východních Slovanů pokládat za přechodné období od rodového zřízení (v posledním stadiu jeho vývoje) k třídní, feudální společnosti, za přechodné období od „vojenské demokracie“ k raně feudálnímu státu.

Toto období lze nazvat i „polopatriarchálním-polofeudálním“. Skutečně to byla doba, kdy ve východoslovanské společnosti probíhalo formování feudálních vztahů v podmínkách rozkladu občinově-patriarchálního zřízení, kdy na základě rozvíjející se ma-

¹² K. Marx, Kapital, sv. III, str. 807, rus. vyd., Moskva 1950.

jetkové a politické nerovnosti vznikly třídy, začalo se objevovat soukromé vlastnictví půdy, začalo se rozvíjet velké vlastnictví půdy a vykořisťování rolníků-občíníků pozemkovými vlastníky; byla to doba, kdy se u východních Slovanů objevila první politická sjednocení.

IX. stol. je svědkem dovršení tohoto procesu ve formě rozsáhlého staroruského raně feudálního státu. V IX.—XI. stol. probíhá za aktivního působení nadstavby další feudalizace staroruské společnosti.

Tak se mi jeví možným řešit problém geneze feudalismu v naší zemi.

Není to zcela totožné s tím, jak jsme zobrazovali tento proces do nedávna. Práce J. V. Stalina „Marxismus a otázky jazykovědy“, jejíž význam daleko přesahuje hranice otázek jazykovědy, dala historikům mocný popud k prohloubení problému vzájemného vztahu základny a nadstavby, závažného a tak podstatného právě pro chápání geneze feudálních vztahů. Práce s. Stalina pomáhá novým způsobem osvětlit řadu otázek, včetně problému geneze feudalismu v naší zemi.

B. D. Grekov: Genezis feodalizma v Rossii v svetle učenija J. V. Stalina o baze i nadstrojke. Voprosy istorii 1952, 5, str. 31—45. Otiskujeme český překlad A. Hejlové, který vyšel v odborné redakci dr. Fr. Hejla v Časopise Matice moravské v r. 1952, 3—4, str. 199—216.